

Harcok a passió éneklése körül Magyarországon

A 16—17. századi magyar protestáns graduálok, azaz szertartási énekeskönyvek a hazai és erdélyi református egyházakban a puritanizmus térhódításáig fennállott, középkori gregorián stílusú istentiszteleti formákat tükrözik. Különösen elterjedt, sőt egyes erdélyi gyülekezetekben — még Kolozsvárt és Désen is — századunk elejéig fennmaradt ezekből a nagyheti passió-éneklés. Ennek nálunk használt gregorián dallama egész Európában egyedül állóan egy, a magyar középkorból ismert moll típust variál. Ennek a sajátos magyar passió-éneklésnek eddig feltáratlan egyház- és művelődéstörténeti útját rajzolja meg tanulmányában Dr. Bárdos Kornél, nemzetközileg is jól ismert katolikus zenetudós, a zenetudományok kandidátusa, aki a magyar graduálokkal kapcsolatos kutató munkáját a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Dr. Csomasz Tóth Kálmánnal együtt több mint másfél évtized óta folytatja. Kandidátusi értekezésének ismertetését ld. *Theol. Szemle*, 1969. 243—244. l.

Az ún. magyar graduálok hosszú sorát — köztük az Öreg Graduált is — ma már a zenetudomány nem csupán az elmúlt idők liturgiai emlékének, hanem a 16—18. sz-i magyar zenetörténet fontos forrásainak tekintik. Bennük magyar nyelven virágzott ki az egyetemes gregorián dallamvilág, közel került a magyar népénekhez és népdalhoz, megtermékenyítette és maga is együttélte velük változatokban mind színesebbé váló dallaméletét. E gazdag dallamanyag feldolgozását a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1953 óta Dr. Csomasz Tóth Kálmán és e sorok írója végzi. A legérdekesebb eredmények eddig a nagyhéten énekelt passiók területén jelentkeztek. A nagyszámú forrásanyag részletes vizsgálata és az európai anyaggal való összevetése alapján két fő vonást emelhetünk ki: 1. Annak ellenére, hogy művelődés, köztük a teológia terén is erős a kapcsolat a reformáció központjaival, főleg Németországgal, mégsem az ott és a 16. sz.-tól Európában — protestánsoknál és katolikusoknál egyaránt — szokássá vált dallamtípust, hanem a mi középkorunkból örökölt dallamhangományt őrzik és viszik tovább evangélikus, református és unitárius keretben a 19. sz.-ig, sőt tovább is. — 2. Ugyanakkor a magyar középkorból örökölt alkotói stílust, a variálást is átveszik, s a népzene módszeréhez hasonlóan olyan gazdagon fejlesztik tovább, hogy ennek párját sehol sem találjuk Európában.¹

Ennek az egyedülálló zenei értéknek történeti és társadalmi háttérét kutatva tűnt ki, hogy a népszerű nagyheti passióéneklés komoly probléma lett főleg a

18. sz.-ban. Amíg ugyanis az unitáriusok ma is énekelik, a református és evangélikus egyházban a puritanizmus, majd racionalista egyházi vezetőségnek hosszú harcába került, míg a passió éneklését megszüntette vagy helyébe a felolvasását iktatta passióis istentisztelet keretében. E sorokban nagyrészt levéltári kutatásaink alapján e másfél századig is elhúzódó küzdelem képét igyekszünk vázolni.²

A magyar reformátusok körében a 17. sz.-ban még nem találunk hivatalos megnyilatkozást a passiózás ellen. Okát abban látjuk, hogy e században, ha a puritanizmus Sárospatakon Medgyesi Pál és Tolnai Dali János idejében a század 2. felében heves harc árán komoly eredményeket ér is el, a hivatalos egyház az 1646-os szatmárnémeti zsinat határozata alapján ragaszkodik még a liturgia hagyományos énekeihez, így a passióhoz és a lamentációhoz is.³ Zoványi szerint azonban a puritánusok közül sokan szakítottak a régi graduális énekekkel, így a passióval is. Az első konkrét adatokat is közli Csaholczi János vízaknai lelkész 1660-ban megszüntette a passió éneklését. Hívei felháborodásukban elbocsátották volna, ha időközben meg nem hal. — Ugyanebben az évben Szebenbe zárt és II. Rákóczi Györgytől ostromolt Barscsy fejedelem ebédlőjében vita volt nagypénteken arról, hogy énekeljenek-e passiót? Vásárhelyi Péter, aki végezte a szertartást, mellőzte az éneklését.⁴ Ebből az időből a mi szempontunkból figyelemreméltó Kabai Bodor Gellért lelkész puritánus szellemű küzdelme Debrecenben. 1677-ben megjelent munkájában mindenfajta régi egyházi szokás ellen, természetesen a lamentációk és passió ellen is keményen harcol.⁵ Ő az első, aki hivatalos rendelkezést is sürget, hogy a lelkészek a szokások miatt dühöngő néppel szemben ennek tekintélyére hivatkozassanak.⁶ A 17. sz. végére a puritanizmus már a ref. egyház vezetőségét is áthatotta, ennek egyik következménye volt, hogy a hagyományos liturgikus, gregorián műformák fokozatosan eltűnnek, de a passiók és lamentációk még maradnak sokfelé a nép ragaszkodása miatt; majd egy évszázadig elhúzódott még az egyházi tekintélyre támaszkodó küzdelem.

Az első tiltó rendelkezést a tiszántúli kerületben 1705. jún. 21-én Tarpán (Bereg m) tartott Szent Generális Synodus határozatai között találjuk: „A Passió éneklése tolláltatik.”⁷ A tiszántúli kerület 1711. szept. 20-án Szathmáron tartott közszinata hasonlóképpen rendelkezik: „Decantatio Passionis Dei tollitur.” Benedek tud 1711 és 1712-ből való hasonló dunántúli rendelkezésekről is: „A dunántúli egyházkerület az istentisztelet és éneklés tisztaságáért és egyszerűségéért

(Folytatás a 295. oldalról)

IRODALOM

Boross Géza, A De Sacra Liturgia protestáns szemmel, Th. Sz. 1967: 199. — uő, A liturgikus Konstitúció magyarországi hatásai, Th. Sz. 1971: 85, uő, Papok és laikusok a reformok mellett és ellen, Th. Sz. 1971: 167, uő, A liturgikus konstitúció hazai bevezetésének eddigi eredményei, Th. Sz. 1971: 221. — A Liturgikus Konstitúció egyik legátfogóbb ismertetése *Lexikon für Theologie und Kirche*, Das zweite Vatikanische Konzil I. Herder, Freiburg. 1966. 9—109. Szakliturgikus és tudományos kommentátora E. Lengeling: Die Konstitution des zweiten vatikanischen Konzils über die heilige Liturgie. Regensburg, Münster, 1964. Népszerű, ugyanakkor főleg a statisztikai adatokra nézve igen pontos rövid összefoglaló H. Schmidt: Die Konstitution über die heilige Liturgie. Herder Bücherei, 1965. A magyar szöveg 1964-ben jelent meg a Szent István Társulatnál. A mise történeti, dogmatikus szempontjait a zsinat után lásd *Sacramentum*

Mundi Herder, Freiburg. 1969. 3, 424—39. Radó professzor cikke a misekönyvről *Teológia*, 1970/4, 251—55. Jungmann könyvecskéje magyarul is megjelent: A megújodott szentmise. Bécs, 1970. Az új perikópákat már eddig is sokan, főleg munkaközösségek dolgozták föl. Magyarul: Szalai: Igehirdetés és liturgia. Budapest, Szent. István. 1970. I—III. A sok külföldi kiadvány közül csak egy rövidebbet említünk: A. Lapple: Christusverkündigung im Kirchenjahr. München, 1969-től. Eddig négy kötet jelent meg. A hűsvéti titok kifejtése Csanád Béla: Misztérium és megújulás. Budapest, 1970. Korunk és kontinensünk egyik nagy liturgikusa Th. Schnitzler már a Zsinat előtt megérezte a nagy megújulást és annak szellemét: Die Messe in der Betrachtung I/II. Herder, 1958. Az új kánonokról ugyancsak Th. Schnitzler: Die drei neuen eucharistischen Hochgebete. Herder, 1968. A legújabb statisztikák, valamint az augsburgi ökumenikus találkozóról lásd a *Gottesdienst* és az *UNA SANCTA* ez évi száma. Az egyetemes könyörgésekről *Vigilia* 1965/7, 429—31. Ezenkívül a katolikus sajtó szinte minden újabb száma között témánkkal kapcsolatos cikkeket.

küzdve hasonló álláspontra helyezkedett s a passió, Jeremiás siralmi és a litánia éneklését 1711-ben tartott gyűlésében szintén megtiltja... Igen sok helyen a megszokás erejénél és hatalmánál fogva tovább is ragaszkodtak hozzá, amit legjobban mutat az a tény, hogy 1712-ben tartott egyházkerületi gyűlésnek mind a passió, mind a lamentáció és litánia éneklését újból meg kellett tiltania.⁹ A rendelkezéseknek nem lett túlzott eredménye, hiszen mindjárt 1714. ápr. 15—16-án Madaron (Komárom m.) tartott Synodus Generalis megengedi továbbra is az éneklést: „VII. Nem tilalmas a Passiónak éneklése az Egyházi szolgálattól, ahol Mester nincsen, de mivel nem tisztekhez tartozik, jutalma léssen egy forint, a Mesterek pedig decantálhatták.”¹⁰ A század közepéig nem találtunk több tiltó rendelkezést. Benedek az akkori elnyomás és üldöztetésnek hivajdonítja, hogy a kérdéssel nem foglalkoznak hivatalos helyen, de a század 2. felében a tiszántúli kerületben — mint írja — több gyűlés is foglalkozott a kérdéssel, „azután megsokallva a dolgot, 1760 körül ezt a szokást újból s most már határozottan eltörölte és megtiltotta.”¹¹ 1762. jún. 8. és 9-én Debrecenben tartott kerületi gyűlésen¹² a puritánus felfogásnak megfelelő új rendelkezést hoztak, annak hatására a dunántúli kerület gyűlése is foglalkozik kérdésünkkel 1763. jún. 8. és 9-én Adász-Tevelen (Veszprém m.), ahol ebben az időben kb. 10 évig működött az odamenekült pápai főiskola: „Mivel a Passiónak éneklése igen sikertelen, a több superintendenciák rationalis Constitutióik szerint minálunk is le hagyattassék. Jobb léssen hallatós szóval értelmesen a sz. Máté Evangéliumának 26 és 27-dik Részzeit elolvasni: úgy Delyest, mint hogy akkor a Krisztus eltemetetéséről kell elmélkedni, a Jeremiás siralmainak éneke is elhagyattassék.”¹³ Jellemző a rendelkezés elterjedtségére, hogy a tatai, sőt a drégelypalánki egyházmegye jegyzőkönyvébe két fogalmazásban is megtaláljuk.¹⁴ A tatai jegyzőkönyv fontosnak tartja a passiózásról még külön megjegyezni: „NB Ezen 6-dik punctum a mi földünkön nagy részént eltöröltetett.” A perőcsényi (drégelypalánki egyházmegye) jegyzőkönyvből kiderül, hogy 1766-ban kerületi gyűlésen újra foglalkoztak az ügyünkkel és megerősítették az 1763-as tiltást: „Ezek a végzéseik lettek még 1763-dik eszt. és 1766-dikban megerősítettek a superintendencialis Gyűlésen... II. A Krisztus szenvedésének históriája amint szokták nevezni, a Passió ének szóval ne mondattassék, hanem az Oskola Mesterek Nagy Pénteken délután a sz. Máté XXVI. és XXVII. részzeit hallatós szóval olvassa el, a Jeremia siralma pedig teljességgel elhagyattassék.”¹⁵ A drégelypalánki egyházmegyében azonban a nép nem nyugodott bele a passió éneklésének eltörlésébe. Bizonyítékai ennek az alábbi levelek, melyeket a perőcsényi és szokolyai egyházban írtak 1766-ban. Az első levelet a perőcsényiek kántorukhoz írják: „Bizodalmas Nagy Jó Urunk Rector Urunk. Halljuk hogy Kegyelmed Tiszteletes Senior Urunk parancsolatjához magát alkalmaztatni kívánja, és a Passiónak elmondásában hátrállani kíván. De mi egész Ekklesiastul parantsollyuk Kegyelmednek mint Ekklesia szolgálójának, mivel látjuk azt, hogy abban bábóna nem találattik, hanem egész Isteni tiszteletek is benne találattak, hogy elmúlás nélkül el mongya Kegyelmed. És ha az szükség úgy hozza magával, tehát Kegyelmed Képeiben eiő álló személyeknek lenni készek lészünk. Coeterum Vagunk Perőtsényben die Marty 1766. Kegyelmednek mindenkori Jó akarói Perőtsény Helység Közönségessen.”¹⁶ Levelet írnak a lelkészeknek is. Mivel Gergely napján a szokás szerint megerősítették papjukat állásában a következő évre, lelkészüket az esperesi tiltás ellenére is megengedte

a passió éneklését. Nehezményezik viszont, hogy a passió alatt tüntetőleg ki akar jönni a templomból. Kifejezni akarja azt, nem ő szegi meg a rendelkezést, csak a kényszernek enged. *A hívek állásvesztéssel fenyegetik, ha így cselekszik:* „Tiszteletre méltó Erdemes Lelki Atyánk. Gergely napja után való Vasárnap, amelly Nap is rendeltetett mind az Helységünk Bíráitól: mind pedig a Közönséges Hely Lakossaitól, a Kegyelmed köztünk lejendő meg maradása felől obli gáltattatásra, a Parochián való egyben való lételkor, mi Helységnek Elöljárói a lejendő dolgokról Kegyelmeddel együtt értekezünk, midőn pedig már a dolgoknak Kegyelmeddel jó végét láttuk volna, emlékeztünk a többek között, a régi be vett szokás szerint, Nagy Pénteken érdemes Mestereinktől ennek előtte elmondattott Passió felől is. Kegyelmed pedig adott tellyes Plaenipotentiát, hogy a Passió elmondattathatik de olly móddal, hogy Kegyelmed magát fogja Tiszteletes Senior Urunktól Kegyelmedhez és mindnyájunkhoz érkezett parantsolatihoz alkalmaztatni. Nem különben Kegyelmed a Passió elmondás alatt, hogy kijőne, azt Tiszteletes Jó Urunk mindnyájunk hallatára promittálta Kegyelmed. De mi, mind ezek felett kötelességünk szerént való szeretetünkben intjük és Kérjük Tiszteletes Jó Urunkat, hogy ez előtt lett Tiszteletes Erdemes Lelki Atyáinknak nyomdokát nyomni ne terheltelessék. Különben, az egész Helységnek Végzése szerént, azon Anya szent Egyházból lejendő ki jövetelivel, helységünkben való szolgálattjáról fog Tiszteletes Urunk Kegyelmed le mondani. Ezeknek utánna az Úrnak gondos szeretetiben ajánlván Tiszteletes Urunkat és Ároni házat Vagunk Perőtsényben die 26-ta Marty 1766. Tiszteletes Erdemes Jó Urunknak Kegyelmednek mindenekben Jó akarói, és engedelmes szolgálói Perőtsényi Bírák, és egész Helység Közönségessen.”

Farkas Sámuel, a megfenyegetett és kellemetlen helyzetbe került lelkész, aki valóban nem vett részt a passión és lamentáción, levelet ír viszont az esperesnek. Ebben mintegy kezét mossa az éneklés miatt, s elmondja, milyen eréllyel léptek fel ellene hívei. Kéri az esperest, dorgálja meg nyakas híveit, a kántort pedig függesse fel egy évre állásában. Mivel a barsi egyházmegyében nem kapták kézhez a rendelkezést, vádolják őt emberei, hogy csak mint egy helyi rendelkezésként a diósjenői esperesi gyűlésen tiltották el a passiót. (Ez tényleg nem így áll, mert — mint tudjuk — egyházkerületi rendelkezés volt ez.) Felháborodott sorai értékes dokumentum a korabeli passiózás kérdésére, valamint a lelkész és a hívek jogi helyzetére vonatkozólag is. Kár, hogy az esperes válasza nem maradt fenn. Úgy látszik azonban, nem tudtak megbékülni lelkészükkel, mert ismerjük a perőcsényiek hosszú perének iratait Farkas Sámuel ellen, amelynek eredményeként az 1775-ben kelt végzésben elmozdították állásából.

A lelkész levelének szövege: „Tiszteletendő Senior Uram Kedves Nagy Jó Uram! Valamint néminemű ditsekedéssel írtam Temes Vári által küldött levelemet, úgy mostan sok rendbeli panasszal kénteleníttem ki beszélni magamat. Melyek közül első ez, hogy a T. Senior Uram által küldött levelekre a Perőtsényi Ekklesia Gergely napján directe azt felelte, hogy azt semmiképpen nem tselekszi, ha T. Senior Uram parantsollya is. 2-o. Minémű illetlen és minden betsülés nélkül vették T. Senior uram által hozzájuk küldött Constitutióit a Venerabilis Superintendenciának, bizonyította azok két árkusbul írott remonstrantiájok. Bizonyította az ők Gergely napi marasztásomkor mondott beszédek, melly szerint sem vellem, sem Seniorral, sem Püspökkel semmit nem gondolván, azt parantsolták a

Mesternek, hogy a régi szokás szerint meg kell lenni a Passiónak és a Jeremiának. Én azt feleltem mind a Mesternek, mind az Ekklesiának, hogy én plenipotentiát nem adok Mester Uramnak, ő Kegyelme lássa, nem az én kötelességem; reá írtak, nem tsak a Mesterre és magokra evictiót válaltak, hanem és reám is, hogy ha én a Passiót el nem halgatom, vagy pedig a Passió mondás alatt ki jövök, tehát ezen ki jövetelemmel ezen Helységben való szolgálatomról fogok lemondani. Én minthogy az el. [előző] usus szerint itten a Passió tanítás előtt mondatik reggel, a legátussal predikáltattam, 's magam itthon készültem. Estve a Jeremias Siralma mondatik predikatio előtt, legott ezt ekképpen moderáltam, hogy a Mesteremnek meg parantsoltam, hogy rendszerint szölyon az isteni tisztelet és én az actio után kpublicálom, hogy az is, a parantsolat ellen, a meg rögzött régi szokás szerint kívánságokra el mondattatik. El kezdvén a Jeremiát, én ki jöttem, már mostan dúlnak fúlnak ellenem, hogy az ő parantsolatjuknak nem engedelmeskedtem. A' bíró bírói hatalommal jár reám és azért... tlenségbe [kellemetlenségbe?] estem, hogy vagy T. Senior és Püspök Urunktól ne függjek, vagy mindenekben az ő kívánságoknak engedelmeskedjek. Kérem annakokáért T. Senior Uramat, méltóztassék vagy maga székire citálni ezeket a nyakas és engedetlen embereket, vagy pedig a Superintendentialis Gyűlésre, melyre hogy ha maga is el menne T. Senior Uram és engemet magához adjungálna, igen' kedvessen venném. Valamikor a Constitutioknak punctumi szerint kelletik valamit tselekednem, mindenkor betstelenseget kénteltem szenyvedni, noha még több casus elől nem adta magát, hasnem tsak a Passió és az innep másodnapján egy halott. Szeretném igen, ha Mester Uramnak írott evictióját az Ekklesiának T. Senior Uram tölle meg kívánná, hogy el küldené, de bizony illendő volna az is, hogy ő Kegyelme megrettentené a parantsolat ellen való facilitásáért legalább esztendőig való depositióval, így lenne foganatos a parantsolat. Hogy a Barsi Tractusban ezek a Constitutiok el nem érkeztek, ők abbul azt concludállyák, hogy mind azokat mi magunk tsináltuk az Jenei conferentiában. Jó helyen tanultam pedig, hogy azokat T. Szetséi Uram ez előtt való Notáriussa annak a Tractusnak el hozta, de suppressimálta, ő Kegyelme pedig az halál opprimálta. Ugyan a Barsi Tractus Notáriussával indorsáltattam T. Senior Uram currensét, hogy ottan minden publicatioért vesznek egy garast, mi nem vesszük, hanem a lehetőség szerint kendőt kívánunk, de az 3 garással is meg elégszünk. Ha ezen Constitutiok mellett minden erővel fel nem állunk, úgy látom, olyanok leszünk Halgatóink előtt, mint a béres conventiós szolgák, a kiknek nem mi disponálunk az Ekklesiái dolgokban, hanem ők fognak minket nem tsak igazgatni, hanem mindenekben mi nekünk parantsolni. Nem ártalmas a jól el rendelt keménység, de veszedelmes az illetlen engedelmisség. Mi Partialis Conferentiánkban mi nemű dolgokról beszélgettünk el, hiszem eddig T. Senior Uramnak hírvél vagyon. A' melly punctumok eránt kíványuk a Venerabilis Superintendentiát informálni, azoknak itten irattam [?] analysisét meg írtuk. Explanatioját T. Kovács Mihály uramra bíztuk. Az utolsó punctumon kiváltképpen el tsudálkoztunk és mindnyájan talán azt kérdettük volna, ha szemben lehetünk volna: Én vagyok é az Mester? Kívánván mennél hamarabb ezen levelemnek válaszszát ajánlván magamat tapasztalt favorába maradtam T. Senior Uramnak alázatos kész szolgálja Perótsény 3. Április 1766 Farkas Samuel mk.)

A szokolyai hívek 1766. febr. 18-án írnak hosszú beadványszerű levelet az esperesnek, melynek főtémája

szintén a passió éneklése. Írásunk főleg azért értékes, mert elvi síkon is részletesen kifejtik, miért ragaszkodnak a régi hagyományhoz. Beadványuk elején sajnálatukat fejezik ki azért, hogy a rendelkezések előtt nem kérték ki a nép véleményét is: „Kettős Tiszteletre méltó Senior Urunk! Meg értettük Tiszt. Senior Urunk Die qua Januar, ezen folyó esztendőben költ Currensébül a fel vett öt Punctumot, sajnállyuk, hogy a múlt Őszi Visitationának alkalmatosságával a Vener. Superintendentianak Vegezései in... [?] nem communicáltattak velünk és az egész Gyülekezetekkel, melylyek vagynak ezen maroknyi négy Ecclesiákból álló Társaságban, minek előtte Diós Jenőn a Tiszt. Atyank serio intimáltattak volna, hogy ezek iránt mind a két részről a kívánságok meghányatván vettvetén hadd teccett volna mint régen...” Az első pontban a karácsonyji predikációk mellett szállnak síkra. A 2. pontban szólnak témánkról: „Krisztus Urunk szenyvedése Historiájának Ének szóval való mondását, mint más Lelki Énekeket is a szentséges öregbítésének Eszközének tartjuk: mert minden Éneklés ama széles tudományú, nagy és boldog emlékezetű Campegius Vitringa tanítása szerint alkalmazatos arra, hogy az Embert fel indicsa, mely végre is éltenek a régiek az Énekléssel és hogy az Énekek valami indulat nélkül nem szerzetnek, ehez képest sokkal inkább fel indítyák az Embert, ha ének szóval mondatnak, mintha csak olvastatnak. Ez is tulajdonsága a szent Éneklésnek, hogy többnyire bé nyomja az Elmébe a jó indulatok és szent Munkák maradványait, melylyek a szentségre való igyekezetet és a tisztaságnak és a Virtusok gyakorlását igen igen segéllik, mint akármí egyéb lelki gyakorlás, azért is ha értelmes kedvessen hangzó ének szóval énekeltetik a Passiót, igen épületesnek és hasznosnak tartjuk annyival is inkább, mert ez a Keresztől való Tudomány, melly az egész Keresztényen vallásnak fundamentuma, nem különben Jeremiás siralmának elmondása, soha semmi Connexiója ne legyen is Urunk szenyvedésével, hasznosabb az írástudatlanok közt, mintha addig az időt haszontalanul töltenék.” A beadvány 5. pontja után a befejezés: „Várván mindenek eránt kívánatos és Isten dicsőségére szolgáló jó választ, maradunk Kettős Tiszt. méltó Senior Urunk Kegyelmednek az Úrban fiai és edgyügyű alázatos szolgálí. Szokolya 18-va Febr. 1766.”¹⁷ Az esperes választát, így a továbbiakat sajnos nem ismerjük.

Időrendben következő adatunk a tiszántúli kerületből való 1770-ből. Ezen a vidéken ekkor már a jelek szerint általában megszűnt a hagyomány. Kiténik az 1770. aug. 15-én Debrecenben tartott kerületi gyűlés határozatából, melynek alapján úgy látszik mint rendkívüli esetről szólnak a nagybányai régi szokásról. Érdekes a diplomatikus állásfoglalás: „A nagybányai egyház kurátora Marti Sámuel Úr kéri, hogy az egyházukban élő régi szokást, amely abban áll, hogy a passiót énekelve recitálják, az egyházkerületi gyűlés szüntesse meg Krisztus szenvedése történetének előadását. Úgy intézkedtek, hogy az illető egyház maga döntsön ebben a kérdésben. Ha megszünteti, akkor majd a kerületi gyűlés is jóváhagyja végzését.”¹⁸

Mivel az előző évek rendelkezései ellenére is a dunántúli kerületben számos helyen él a hagyomány, 1773. márc. 31-én Dömsödon a kerületi gyűlés kénytelen újra tiltani: „2. Bárhol éneklük még a mi Urunk Jézus Krisztus szenvedésének történetét nagypénteken, szüntessék be, helyette predikációs magyarázat keretében olvassák fel az evangélium passiót történetét.”¹⁹ Úgy látszik most már komolyan ellenőrzik a határozat megtartását, mert a tolnai egyházmegyében Bogyszlón 1776. jan. 27-én tartott visitációnak jegyzőkönyvében a kérdések között a passió is szerepel hi-

vatkozással a dömsödi 1773-as rendelkezésre. A válasz: „Passió éneklés nints, hanem olvassa ő Kegyelme az Úr szenvedésének Historiáját s magyarázza.”²⁰

A baranyai egyházmegye jegyzőkönyvébe 1776-ban beírják az 1773-as dömsödi gyűlés határozatait tartalmazó körlevelet, melyet Dallos István generális notárius adott ki Fülöpszálláson. A körlevél másolatának végén más kézírással bejegyzés olvasható: „NB Ezt a circularist Tiszt. Szilágyi István, akkori Kis Csáni Predikátor, gondtalanul az asztalán hevertetvén, ott találta Vajszlóból hozzája ment akkor volt Plébánus Keszthelyi György, és magához vévén be adta a Vármegyére; tsak hogy e részben mint egyebekben is, szokása szerint árhasson.”²¹ Keszthelyi György vajszlói katolikus plébános nem hiába adta be a vármegyére a körlevelet, mert onnan a helytartótanács-hoz továbbították. A *helytartótanács viszont leirattal fordul Virágh Mihály szuperintendenshez*, számonkér tőle jónéhány kérdést, köztük azt is, *miért szüntették meg a passió éneklését?* Virágh 1776 májusában a baranyai espereshez írt levelében részletezi ennek tartalmát: „Tisztelendő Senior Kedves Jó Uram! Igen nagy teher nékem S. V. Presbyteriumunk Baranyai V. Tractusunkban lévő némely engedetlen, vagy vigyázatlan embereink, Midón Ao 1773. Dömsödi Concursusunkban lett, 's currens által publikáltatott Deliberatumunkban, némely Punctumokat a Baranyai N. Vármegye Tisztjeinek kijelentettek, mert N. Baranya Vármegye azt az Excels: R. L. Conciliumnak fel adta, azonnallal az Excels: R. L. Consilium reám Parantsolatot küldött, hogy felellyek ezekre. 1. Miért töröltük el, vagy meg tiltottuk a' Passiónak éneklését, és a' Karátsonyi éttzakán lenni szokott Predikációkat. 2. Kinek autoritásával tesszük a Gyűléseket? 3. Hol tesszük? 4. Hányszor egy esztendőben? 5. Kinek költségén élünk akkor? Kik szoktak s hányan lenni a' Concursusban? Ezen Királyi Parantsolatot négyízben kértem a' Tettes Locumtenentialis Fő Kapitány és Consiliarius Úrtól; de nékem ki nem adta in extenso, az után kellett recurrálni a T. R. L. Consiliumhoz írás által, és úgy adott Parantsolat említett Fő Kapitány Úrnak, hogy adná ki, így kiadta, és most készül a' feltett kérdésekre a felelet. Mitsoda Deliberatum jó ki az Apologiarra, én nállam bizonytalan. Írtam Kun-Szent-Miklóson 1 máj 1766. Tiszteletes Senior Uramnak igaz jóakarója Virágh Mihály D. M. Superintendens.”²² A részletes választ Borza Gergely és Karantsi János esperesek fogalmazták meg latinul. A szöveg másolatában a passióra vonatkozó részlet: „11. Miért szüntették meg épp úgy a passió éneklését? Felelem: 1. Mivel azok a kántorok, akiknek valamire való szép hangjuk van, a zenében való járatlanságuk következtében sokan rosszul éneklék; akiknek pedig a hangjuk is kellemetlen, hallgatóikban nem kis unalmat, sőt sok esetben nevetést váltanak ki inkább, mint áhítatot gerjesztenek. A passió történetét mégis olvassa fel a lélkész rövid predikációs magyarázat keretében. 2. Mindkét dologra vonatkozólag a tisztelendő szuperintendens eljárásának az volt a célja és szándéka, hogy egységet teremtsen az alája tartozó egyházakban. Annál is inkább, mert a mi egyházaink nagy része már emlékezetünk előtt eltörölte az ilyesfajta szokásokat. 3. Tiszt. szuperintendens maga még egyéb érvekkel is ki tudja egészíteni a mieinket.”²³ A fogalmazás velős összefoglalása a száz év óta hangoztatott puritánus elveknek, de az egység-re való törekvés hangoztatásában már racionalista felfogás is tükröződik. Az ügy további történetét nem ismerjük.

A Duna melléki egyházkerületben, Dunapatajon 1780. márc. 14-én tartanak kerületi gyűlést, ahol most már igen kemény intézkedést hoznak a passió és a kará-

csonyéji predikáció ügyében. Jellemző a gyűlés fontosságára, hogy felsorolják részletesen az egyházmegyét, amelyeknek képviselői itt megjelentek. Ezek: Pest, Tolna, Cserhát, (alsó és felső) Baranya, Kecskemét. A szövegből megtudjuk, hogy a vértessaljai egyházmegyében újra énekeltek a tiltás ellenére is: „10. Az úr szenvedése éneklésének és a karácsonyéji összejöveteleknek az egyházakban való egység megőrzése érdekében egyszer s mindenkorra megszüntetett szokását — melyet a vértessaljai egyházmegyében újra felelevenítettek — ismételten eltiltjuk.”²⁴

A rendelkezés általában hathatósan bizonyult, mert 1789. jún. 16-án Etén (Komárom n.) tartott kerületi gyűlésen már kirívó esetként kerül elő *Jobbán István*-nak, a hidvégi (Veszprém m.) kántornak ügye, aki az egyházkerületi határozatok ellenére továbbra is merte énekelni a passiót. Most már egyenesen állásvesztéssel fenyegetik. Jellemző az intézkedés határozottságára és elterjedettségére, hogy a dunántúli kerületben a levéltári anyagban négy helyen is megtaláltuk a szöveget: „14. A Hidvégi Oskola Mesternek Jobbán Istvánnak azon excessusa, hogy a Ven. Consistoriumnak Determinatioja ellen a Passiót Nagy Pénteken el merte énekelni a Tiszt. Senior Úr által severe rephendáltassék az Előljárók jelenléteiben és hogy többször azt tselekedni sub poena Amissionis officii ne merészelle, megintessék. Hasonlóképpen kell tselekedni azokkal, a' kik a Karátson ejtszakai predikállást mind ez ideig is el nem hagyták.”²⁵

A reformátusok többet hivatalos részről nem foglalkoznak kérdésünkkel. Ezzel lezártnak tarthatjuk — jelen adataink alapján — az 1705-től kezdődő hivatalos küzdelmet. Feltűnő azonban, hogy *egyetlen tiltó rendelkezést sem találtunk a Tiszán inneni kerületből* (Borsod, Abaúj, Zemplén, Gömör stb. megyék), jóllehet a sárospataki levéltár hatalmas anyagát ismerjük. Ugyanakkor viszont tudjuk, hogy ebben a kerületben is énekeltek még a 18. sz.-ban passiót, mert kezünkben van az 1732-ben írt, Rimaszombaton használt s 1738-ban készült, Miskolcon énekelt passiók kézirat. Erre vonatkozólag Dr. *Újszászy Kálmán* szóban közölt véleményét fogadjuk el magunk részéről is. Szerinte *Lorántffy Zsuzsanna* idejében a puritánusok itt még korán diadalt arattak s a hagyományos liturgikus énekeket általában megszüntették. Az a néhány hely, ahol még élt továbbra is a passiózás, olyan csekély jelentőségű volt azon a vidéken, hogy nem zavarta az egységes új templomi ének gyakorlatát. Nem tartották fontosnak, hogy ellenük hivatalosan is fellépjenek.

A 19. és 20. sz.-ban nem tudunk passióéneklésről az anyaországban. Az erdélyi református levéltárak — Kolozsvár, Dés, Marosvásárhely, Nagyszeben, Fogaras, Székelyudvarhely — gazdag anyagában szintén *egyetlen tiltó rendelkezést sem találtunk*. Viszont jó néhány konkrét adat bizonyítja, hogy Kolozsvárott, Désen, Széken, Fogarason még ebben a században is passióztak, sőt Bánffy-Hunyadon (Huedin) *még ma is éneklék* minden évben. Mindezek is azt bizonyítják, hogy miként politikai és társadalmi fejlődés tekintetében, hasonlóképpen a liturgikus szokások világában is egymástól eléggé függetlenül élt a korabeli anyaország és Erdély. Mivel azt tapasztaltuk hivatalos kutatásunk folyamán, hogy ezek a konkrét passiók adatok még Erdélyben sem közsímertek református környezetben sem, összefoglaljuk, amit megtudtunk levéltárak vagy szóbeli közlés alapján.

Désen 1921-ben szűnt meg a passió éneklése. Vásárhelyi Sándor kántor 1916-ban beadvánnyal fordult az espereshez.²⁶ Ebben kéri, hogy mentse fel a passió éneklése alól. „Ezen ósdi katolikus szokással nem tudok megbarátkozni, még ha a dallama nem volna olyan

égbekiáltó rossz és csúnya...” — írja többek között. Két lelkész referál az ügyről. Az egyik a fenntartását javasolja. A kántor rokona viszont, *Vásárhelyi Boldizsár* felmentést és a passió felolvasását ajánlja. Hivatkozik arra, hogy a passió „nem része a szertartásnak, az éneklése nincs a kántor díjlevelében kötelezve s már régóta 10 koronát fizetnek az énekléséért a húsvéti legátus adományból... ne kényszerítsék a híveket a templomozás után még másfél, két óra hosszát a templomban maradni”. — 1917-ben *Vásárhelyi Sándor* újabb beadványban tisztiorvosi bizonyítvánnyal gégebajára hivatkozik. Az új lelkész, *Vásárhelyi János*, később püspök — szintén rokon — 1921-ben javaslatában a *Jeremiás siralma*k és a passió felolvasását ajánlja. Szerinte a passió „nem protestáns zenei alkotás, s éneklésének gyakorlata a katolikus egyházból hozzánk átszármazott szokáson alapszik. Ez nem lenne baj, ha a Passió mint zenei termék különösebb szépséggel bővülködnék...” *Vásárhelyi János* javaslatát ugyanebben az évben a presbiteri és képviselői gyűlés elfogadta. — A kántorok passió énekléséről találtam még adatot a múlt századból is: 1866-ban *Füzesi Lajos* „ideiglenes Öreg Cantor” az üresedés idejére vállalja a kántori teendőket. Ezért a díjlevel szerint „31. A Jézus szenvedése énekléséért a fizetni szokott 5 forint díját” megkapja. — 1868 és 1869-ben ugyanaz a szöveg szerepel: „Kimutatás a deési helvét hitv. Egyházi énekezér (cantor) kötelességeiről és fizetéséről I. Kötelességei... 3. Nagy Pénteken a reggeli, déli s délutáni templomozás alkalmával a passiót énekelni... II. Fizetése... 2. A passió éneklésért 5 fr.”²⁷ Lehetséges, hogy *Vásárhelyi* díjlevelében nem szerepelt már a passiózás kötelezettsége, de a múlt században még más volt a helyzet.

Kolozsvárott a *Farkas u-i* templomban *Imreh Zsigmond* haláláig, 1934-ig folyt a nagypénteki passióéneklés — mint *Incze János* közléséből megtudtuk — a perselypénz az övé volt. A passiót egyedül énekelte orgonakísérettel. Halála után a segédlelkész a szószékéről olvasta fel. Sajnos *Imreh* passiózásáról s levéltári bejegyzés, se a kottája nem került elő. — A passió és lamentáció éneklés egyébként régi kedvelt szokásként élt *Kolozsvárott* a nép körében. 1814. márc. 27-i *Dom Consistorialis* gyűlés 15. pontjában ezt olvassuk: „... Tapasztaltatván, hogy a' köz-nép a' Nagy Hétbe énekelteni szokott Passió és Lamentatio hallgatására különösen fel szokott gyűlni; de az is tapasztalt dolog lévén, hogy kollégiumbéli Ifjaink már ma ingyen a' Lamentatiót énekelni vonogatják magokat: azért, hogy a' régi szokás megmaradjon, a' köznép kívánságának is elég tétettség, 's még is az Ekklánk Cassája se terheltessék: Domconsistoriumunk mái napon meg határozza, hogy Nagy Szeredán és Csötörtökön Reggeli órákon a' Belső, ugyanezen napokon Délután a' külső Templomainkban a' Lamentáns Deákok és Gyermekek rubricáltassanak és a' mibe gyűl, fáradtságok jutalmául ósztassék ki közöttök.”²⁸ 1855. márc. 11-én tartott egyháztanácsi gyűlés 35. pontja foglalkozik magával a passiót éneklő kántorral: „K [Külső] Kántor Pap József afia [atyánkfia] kéri, hogy a Bécsi Ágens hirdetése más időre tétetvén, N. Pénteken délelőtti templomozás alkalmával adakozás végett a' passiót éneklő kántor hirdettessék ki, hogy a' kiknek buzgóságuk hozza magával, alkalmom szolgáltassék a' kántort ezen fáradtságáért jutalmazni.”²⁹ Végzés: Ajánlássák elsőpap Esperes Herepei Gergely ank. [atyánknak]. Az 1863. márc. 15-i gyűlés 37. ponja viszont megvonja ezt a perselypénzt tőlük, „miként illető afiai magok is ez iránt hasonló véleményben vannak, mostantól kezdve jövődre nézt mind két kántorainknak a' passió éneklésérti N. Péntekeni kihirdetését (mint a

mely különben is csak a közelebbi időben vette kezdetét) meg szüntetni határozza, — és a' helyett mind két templomainkban az egyházi közszükségeit rendeli kihirdetni.”³⁰ Nem tudjuk, mennyire volt hatásos ez a határozat, mert találtunk néhány *Farkas u-i* hirdetőkönyvet, melyek a régi szokásról tanúskodnak. 1902. márc. 28-án bejegyzés: „A passiót éneklő kántort illeti ez alkalommal a persely pénz.” Az 1903. ápr. 10-i szöveg: „Kántorunk atyánkfia a passiót énekelvén, ajánlatik a hívek méltányló figyelmébe.” 1914. ápr. 10-én hasonló a kérés: „A passiót előadó énekezért ajánlom a hívek figyelmébe.”³¹ Ez a három adat összekötő kapcsolatot jelent a múlt századi hagyomány felé is, de egyúttal átvezet a passiót éneklő utolsó kántorhoz, *Imreh Zsigmondhoz* is. Az 1914-es adat már rá vonatkozik, mert ő 1907-től volt a *Farkas u-i* templomban kántor. Így amit csak szóbeli közlés alapján tudunk róla, azt most közvetve levéltári adat is megerősíti.

A széki passiózásra *Dr. László Dezső* kolozsvári lelkész hívta fel a figyelmemet. Személyes látogatásom alkalmával már a szamosújvári piacon — miközben az autóbuszra vártam — a széki idősebb asszonyok is elmesélték, majd *Nagy János* széki lelkész is megerősítette, hogy *Szováti János* kántor volt az utolsó, aki 1947-ig nagypénteken énekelte a passiót. Két részben adta elő, délelőtt és délután (a kakasszónál hagyta abba), a kórusról énekelte orgonakísérettel nélkül. A régi szokás szerint mind a három szerepet maga énekelte, különböző magasságban. 1947-ben utódja női kántor lett, ezért szűnt meg a hagyomány. A kottát sajnos még nem találták meg. Ám *de Sallay Mihály* 67 éves földműves emlékezetből énekelte néhány fontos részletet abból a passióból, melyet *Szováti* énekelte annak idején a széki ősi református templomban. A népi emlékezőtehetség szép példája volt éneke. Tudnunk kell, hogy e dallamokat ő sosem énekelte, csak a kántor, évente egyszer s e régi s hasonló gregorián dallamokat azóta sem hallott bizonyára ebben a templomban. *Pödör Sándor* 70 éves földműves pedig érdekes megjegyzést tett. Többfajta passió dallamtípust énekeltem neki, vajon ráismer-e a sajátjukra? Mikor a legismertebb és a katolikusoknál mostanában megszokott típust énekeltem, rögtön rávágta: „Ez nem az, ez olyan katolikusos!”

Fogarason *Kovács István* lelkész elmondotta, *Rákosi Ferenc* kántor (1967-ben 84 éves korában halt meg) szóbeli közléséből tudja, hogy közvetlen elődje idejében, az 1900-as évek elejéig még szokásban volt a nagypénteki passió éneklése. *Kiss Károly* és *Pápai József* voltak az elődök. Egyéb sajnos a levéltári anyagból sem derült ki.³²

Mint jeleztük már, tudomásunk szerint a reformátusok csak *Bánffy-Hunyadon (Huedin)* énekelnek régi hagyomány alapján ma is nagypénteken passiót. Látam az utolsó, 1898-ban leírt és most is használatban levő *Máté* passió kottájukat, melyet *Bálint Ferenc* kántor írt le. A régi szokás szerint nagypénteken 3 részben éneklő a kántor, délelőtt, délben és délután. Igen szép számmal jön össze a nép minden alkalommal, és nagyon ragaszkodik ma is énekléséhez. Régebben többen is énekeltek a szerepeket, ma csak a kántor adja elő az egészet orgonakísérettel. Jelenleg nem kap pénzt az éneklésért. *György Dénes* esperes elmondta, hogy egy alkalommal a kántor betegsége miatt felolvasta a passiót, de a nép nem fogadta szívesen ezt a megoldást. Amikor pedig egyszer az egyik kántor nem énekelte szépen, igen komolyan kifogásolták, mert előtte képzett kántor szép énekéhez voltak szokva.

Az evangélikusoknál szintén nyomon követhetjük a passiózás megszűntetésére irányuló küzdelmet. Ez a

hárc azonban — mint látni fogjuk — több szempontból különbözik a reformátusokétól.

Általánosságban azt tapasztaljuk, hogy a 18. sz. folyamán az evangélikus liturgia és ének még jobban konzervatív, mint a református. Sokkal közelebb állnak még *Huszár Gál* liturgiájához, mint a reformátusok pl. az Öreg Graduáléhoz. A reformátusok már 1705-ben kiadták az első rendelkezésüket a legszívósabb műforma, a passió ellen. Az evangélikusok két év múlva élvén a Rákóczi-szabadságharc adta szabaddal levegővel, megtartják a forradalmi Rózsahegy zsinatot 1707-ben Liptó m-ben, melyet *Krmann* Dániel, Rákóczi ügyét pártoló püspök szervezett. Bár megfogalmaz néhány liturgikus változtatást is, de a passió éneklésével nem foglalkozik.³³ Az evangélikusoknál csak a század vége felé lesz ez probléma. 1783-as kelettel találunk egy liturgikus reformtervezetet, „Schema Liturgicum”-ot, melyek többek között már a lamentáció és a passió megszüntetését is javasolja. 3. Hogy a passiót ne énekeljék többé színházias módon gyerekek közreműködésével, mint ez szokás sok egyházban. Ám a lelkész az oltár előtt mégis olvassa fel ezt, s a figyelem és áhítatot megőrzése céljából közbeékelve énekeljenek gyülekezeti énekeket. 4. A színházias és nevetséges lamentációk éneklését, melyek még sokfelé énekel, ez alkalommal szüntessék meg, és inkább az egész gyülekezet énekeljen helyettük a szenvedésről szóló (bőjti) jámbor énekeket.³⁴ Ennek az eddig ismeretlen tervezetnek értelmét a következő évben, 1784-ben a pozsonyi lelkészek által készített, ismert tervezetből értjük meg, mellyel *Mályusz* foglalkozik részletesen.³⁵ A türelmi rendelet után *II. József* egységes liturgiát szándékozott kialakítani birodalma területén. E célból állították össze a pozsonyi lelkészek tervezetüket, melyet 1784. márc. 31-én a kerületi gyűlés elfogadott. Ez is részletesen beszámol arról, hogy sokfelé éneklük a passiókat és lamentációkat gyerekek közreműködésével s az 1783-as tervezethez hasonlóan megszüntetni kívánja a népszerű hagyományt.³⁶ A tervezet és rendelet elvi háttéréül *Mályusz* a racionalizmust jelöli meg, mely a liturgiában egységre, egyszerűsége, helyi szokások, felesleges vonások eltörlésére törekedett.³⁷

Bár „a közös liturgia terve megfeneklett”,³⁸ a helyi szokások ellen való küzdelem, melyek közé a passiózás és lamentációk éneklése is tartozott, éppen a racionalista gondolkodás erősödése folytán a tervezettel még nem ért véget, sőt csak a 19. sz. elején válik hathatóssá.

A hagyományhoz ragaszkodó és a hagyományt elvető, racionalista felfogás szembenállásának konkrét megnyilatkozását találjuk *Bakos* Mihály surdi (Somogy m. déli része) lelkész 1792-ből való érdekes passió ügyében. *Nagy* István somogyi esperes 1792 márciusában körlevelében — ezt a szöveget nem találtuk meg — intézkedik *II. Lipót* halálával kapcsolatos gyászistentiszteletről. *Bakos* Mihály, az ő vidékének megbízott alesperese úgy adta tovább *Nagy* István rendelkezéseit saját, 1792. márc. 28-án kelt körlevelében, mintha köztük lett volna a passió éneklésének eltiltása is. A racionalista *Bakos* ezt saját szakállára teszi, ám de megtéveszti vele alattvalóit, mert nem jelzi szövegében, hogy erről *Nagy* István soraiban nem esett szó: „Tiszteletes Szolga Társ Uramék! Vettem Tisztel. *Nagy* István Senoir Úrtól levelet per *Expresum* Kötseiensem, amelyben a Felsőleges Fejedelmünknek *II. Leopold*unknak emlékezetére tartandó halotti elmélkedésen kívül (a melly hogy mindenütt *Dnica Palmarum* tartassék) currentáltatik az is, hogy a szokásban levő Pássiobéli éneklés abrogáltassék min-

denütt az Eklésiákban 's helyében substituáltassanak a gyönyörűséges Nagyhéti énekek. A köznépek morgásával éppen nem kell gondolni, mellyre a Lelki Tanítók bölts okokkal felelhetnek mindenkor. Tudtokra adatik ez alkalmatossággal, minden Eklesiákban levő iskola Tanítóknak az is, hogy ezután minden idén Húsvét és Pünkösöd között mindenik tanítványával, ha tsak hat lészen is publice a Gyülekezet előtt Exament producálni köteleztetik szorgalmatos tanításának meg bizonyítására. Többnyire magamat szívességekben ajánlván maradok egész tisztelettel Tisztel. Szolga Társ Uramék igaz tisztelőjük *Bakos* Mihály C. Senior — Surdon die 28 Marty 1792. P. s. Gondolom, hogy ez eddig vették T. Uramék ezen első dologban, múlt vasárnapon expediált Curensemet. A vármegyénknek túlsó részében levő Eclesiákban már ez currentáltott.”³⁹

A „köznépek morgásával” úgy látszik mégiscsak „gondolni” kellett, mert az érintett falvak egyáltalán nem fogadták lelkesedéssel a passiózás rendelkezést. „Morgásuk” úgy látjuk, eljutott a dunántúli szuperintendenciáig, mert a konzisztorium az előttünk ismeretlen leiratban *Nagy* István esperest — a rendelkezés vélt szerzőjét — emiatt megfeddte. Erre *Nagy* István 1792. máj. 28-án írt levelében nem csupán jogos felháborodását fejezi ki *Bakos* eljárása miatt, de egyúttal saját, a hagyományt féltve őrző és tisztelő felfogásának is tanúságát nyújtja. Sorai elején a halottas istentiszteletről szól, majd rátér a passió-ügyre: „... Akár honnét került azért azon *Currens*, soha magaménak nem esmerem... Már megöszültem, de Istené a dicsőség, illy helytelen dolgokra való vetemedéstől az Úrnak keze megőrizett. Megvallom azért, hogy nékem az illy erántam való bal-vélekedések igen fájnak, és felette a szívemre hatnak, nem is gondolhatok egyebet, hanem hogy valamely titkos ellenségemnek szüleménye az csak. Nem, Nem, én ollya helytelenségre nem fakadtam, mellynek ez is nyilván való bizonyosága, hogy én magam is, ezen én Gyülekezetemben a régen bevett szokás szerint a Passiót mind *Virág* vasárnapján, 's mind *Nagy* Pénteken énekeltettem: Hát azt tiltanám én meg más gyülekezetekben, a mit magam minden buzgósággal tselekszem és a' ki ezt a hasznos és épületes szokást fent tartani jónak álitok lenni... Vagyok, és minden tisztelettel maradok Tektetes Úr *Nagy* érdemű Fő Inspector Uramnak alázatosan tisztelő szolgája *Nagy* István. Sz. Lőrinczen 28 Maij 1792.”

A történet folytatásaként *Bakos* bizonyára erélyes hangú levelet kaphatott a hagyományokhoz ragaszkodó konzisztoriumtól. Legalábbis erre következtethetünk *Bakos*nak 1792. júl. 12-én kelt latin nyelvű leveléből, melyben beismeri csalását, sőt látva a következményeket, a jóvátételt is vállalja. Ám de saját, racionalista meggyőződését sem rejti véka alá, és intézkedését elvileg helyesnek tartja: „Főtisztelendő Úr, a szentügyek méltóságos Elöljárója, igen tisztelt Jóakaróm! Tisztelendő *Nagy* esperes úr márciusában hozzám küldött körlevelében, melyben *II. Lipót* halálával kapcsolatos gyászbeszédéről intézkedik, a passió éneklés eltörléséről semmit sem írt nekem; valóban — ezt őszintén megvallom — az én kiegészítemem volt... Mivel sok evangélikus gyülekezetben önként megszűnt ez az éneklés, és úgy véltem, hogy a mi kerületünk nagyobb gyülekezeteiben ténylegesen megszűnt, és hogy én ezzel a cselekedettel feletteseim akaratát mozdítom elő, biztosan bíztam benne. Mégis igen fáj, hogy e dolog egy harmadik megsértésével történt szándékom ellenére... Elismerem mindenképp hibáztam... Elintézem, hogy abban a négy gyülekezetben, ahová körlevelém eljutott, állítsák újra vissza. Mégsem

okoztunk ezzel semmi botrányt, (hacsak véletlenül nem esett meg), mivel igen választékos énekekkel helyettesítettük: a Megváltó szenvedésének értelmét elmagyarázzák és így az istentisztelet — szerény véleményem szerint — semmit sem veszített épségéből. Végezetül, amidőn szentül ígérem, hogy a jövőben mindenben az Ön helyes értelmezéseinek megfelelően végzem és terjesztem az igaz istentiszteletet, kegyes és atyai érzéseinek ajánlva magam, továbbra is maradok Tisztelendő Úrnak kijáró tisztelettel a szolgálatokra készséges Bakos Mihály. Surd, 1792. júl. 12. E mentegetődzésemet Tekintetes Főfelügyelő Úrral — alázatosan kérem — közölni.”

Az űgy ezzel nem ért véget. Fennmaradt a konzisztoriumnak 1792. szept. 7-én kelt latin szövegű határozata, melyben intézkedik a hagyomány fenntartásáról, ill. visszaállításáról, elégteltel követel Bakos Mihálytól, sőt a hozzá nem illő eljárása miatt megfosztja alesperesi hivatalától is: „Tekintetes és Tisztelendő Dunántúli Ágostai Hitvallású Egyházkerület 1792. szept. 7-i konzisztoriális gyűlésén elhatározottat: Minthogy Tisztelendő Bakos Mihály alesperes úr Főtiszt. Nagy István főesperes úr eredeti körlevelének tanúsága szerint az alárendelt gyülekezeteiben Úrunk szenvedésének mind ez ideig szokásos éneklését azon ürüggyel, mintha a fent említett rendes esperes úr által lett volna megbízva, megtiltani és ily módon nem csupán egy olyan újítást (merészel) bevezetni, amely senkinek az egyház egy részében sem lelkésznek, sem egyházi előljárónak nem áll szabadságában, hanem elsősorban az ő hivatal iránti bizalmat és a rendes esperes úrnak kijáró tiszteletet is megsérteni bátorkodott. Jóllehet a megelőző idéztetésével kapcsolatban elküldött írásbeli védekezésében ezt a hamis cselekedetét jóhiszeműleg belátva kijelenti, hogy semmit sem tett gonosz szándékkal és kész arra, hogy ezért megkövetéssel bocsánatot kérjen; mivel mégis maga a köznek szemponlja az evangélikus egyházi rend megőrzése érdekében a hivatali bizalomnak azt a megdondolását és örkdődését követeli, hogy azt sértetlenül és minden hibától mentesen megőrizzük; ... elrendeljük, hogy a passió éneklése megszüntetésének pontjában kibocsátott körlevelet semmisnek tekintsék ... magát pedig Bakos Mihály urat az alesperesi hivatalból, amelyet egyébként is eddig csak átmenetileg viselt, mozdítsák el, s hogy nagyon tisztelendő Nagy István főesperes urat a megsértett méltóságának megfelelő elégtétellel méltóképpen kövesse meg, kapcsolják hozzá, mivel egyébként is az esperességek új rendezése küszöbön áll, addig is a már korábban is fennálló alesperességben annak az idősebb lelkészei közül egyet rendeljenek ki, aki természetesen az összekötő embere legyen a Főesperes úrnak, és az előzőek megvalósítása érdekében hamarosan küldjenek ki Tiszt. Lelkészéségből egy személyt, hogy megfelelő jelentést tegyen.”

Az evangélikusok legnagyobb szabású passió harcát *Nikolay* Sámuel hajtja végre a tiszai kerületben a 19. sz. elején. A racionalista gondolkodású püspök, aki 1792—1807-ig áll a kerület élén, erősen küzd a régi szokások, pl. a karácsonyi és a húsvéti éjszakai prédikációk, az adventi oratók és a passiók ellen. Latin nyelvű vizitációs jegyzőkönyvei részletes adatai szerint 1804—1806 között Gömör m-től fel a Tátráig csaknem minden gyülekezetében eltiltja a passió éneklését és csupán felolvasását engedélyezi. Összesen 72 helyre — köztük sok szlovák és több német gyülekezetre vonatkozólag is — fennmaradtak rendelkezései, 8 gyülekezetben pedig — mint erre is kitérnek a jegyzőkönyvek — értesülvén rendelkezéseiről, közvetlenül látogatása előtt szakítottak önként a hagyománnyal.⁴⁰ A

jegyzőkönyv néha szól a nép megjegyzéséről is. Gömör-Panyiton pl. Nikolaynak vitája akad a néppel s a kérdés végül is függőben marad. „Nagytsiszt. Szuperintendens Úr érveivel és bizonyítékaival igyekezett rábírní őket a karácsonyjéji összejövetelek megszüntetésére, ugyancsak a mi Úrunk szenvedése éneklésének felolvasással való felcserélésére, először bizony kérték, hogy mindkettőt hagyják meg számukra, később pedig kijelentették, hogy majd tárgyalnak erről a lányegyházbeliekkel.”⁴¹ Találkozunk ilyen véleménynel is Sajó-Gömörben: „Ugyancsak megparancsoltam, hogy a passió éneklését felolvasással helyettesítsék; kifejtették véleményüket és ennek kapcsán azt tapasztaltam, mindkét dolog megszüntetését rosszul értelmezik, és az egyházi alkalmazottak munkájának csökkentéseként fogják fel. Mert — válaszolták — miként más dologban, ebben is az a véleményük: amilyen majd a jövőben a tanítók munkája, aszerint adják ők is a fizetést nekik.”⁴² A racionalisták egyik kifogása volt a passiók ellen, hogy azok látványosak, színészesek. Nikolay szövegeiben a theatralis, comicus, tragico-more, azaz színházias, színészi, drámai jelző lépten-nyomon jelentkezik, mint ok a megszüntetésre. A sok közül csak egyet idézünk, az alsó-sajói jegyzőkönyv szövegét: „Urunk passiójának színészi éneklését itt is abba kell hagyni, helyette ennek a szövekről történő felolvasását kell bevezetni.”⁴³

Ilyen nagyarányú passiók küzdelemről sehol az országban nem tudunk. Még azért is jellegzetes eljárása, mert mindezt saját elhatározásából teszi s nem zsinati rendelkezésre támaszkodva.

Hogy mennyire nem az evangélikus egyház hivatalos állásfoglalását fejezi ki véleménye és eljárása, bizonyítja a dunántúli kerület vezetőségének alábbi nyilatkozata: 1807. febr. 25-én Alsó Bükön (Sopron m.) tartott esperesi gyűlés 3. és 4. pontjából értesülünk, hogy az alsóbükiek ugyanott 1806. jún. 25—26-án tartott kerületi gyűlésén levelet nyújtottak be. Ebben vádat emelnek kántoruk ellen és kéri, hogy továbbra is énekelhessék a passiót: „... nyomban követte 4. Ugyan az Alsó-Büki Gyülekezet Könyörgő Levelének felolvasása, mely szerint már a' 3. punctum elein kitett Esztendőben és Napon [ti. 1806. jún. 25—26] a' Fő-Tiszt. Tek. Superintendentialis Gyűlésen is, a' Passiónak Nagy Pénteken való énekléséért, és a' mostani Iskola Mesternek hivataljából való kitettetéséért helytelenül könyörögtek a' most Tisztelt Gyülekezetnek együgyűbb Tagjai.” Válasz a passió kérdésében: „A' mi pedig a' Passiónak kívánt énekléseivel való elmondását az Alsó-Büki Gyülekezetben illeti, azt, mivel a Gyülekezetnek okosabb és betsebb Része, a' békeségnek fenntartásáért nem ellenzette, az együgyű sokaságnak nagy óhajására, a Senioratus Gyűlés énekelteni megengedte.”⁴⁴ Hasonló a felfogása Kiss János szuperintendensnek is, aki 1814. máj. 14-én a somogyi esperességben Tabon, 1815. szept. 25-én a zalai esperességben Kővágóórsön végzi vizitációját, s egyik helyen sincs kifogása a passiózás ellen. A tabi vizitációs jegyzőkönyv tartalmazza a kántor 1809-ben írt díjlevelét, mely szerint 13. Nagy Pénteki Passió énekléséért, ha kedve lészen azt mondani, jár esztendőnkint 2 Rhfl [rajna] forint, ha pedig nem volna kedve azt elmondani, arra senki nem kényszeríti, hanem a' két forint is elmarad.”⁴⁵ Az énekes hagyomány még jó ideig élt Tabon, mert az 1836-os díjlevel még tartalmazza a passióéneklésre vonatkozó fenti szöveget.⁴⁶ A kővágóórsi latin nyelvű vizitációs kérdések válaszáil között ezt olvassuk: „... régi szokás szerint feketevasárnap litániát, virágvasárnap délelőtt és délután Jeremiás siralmát, nagypénteken délelőtt a teljes passiót, délután pedig Ádám siralmát éneklük.”⁴⁷

A jegyzőkönyv itt is tartalmazza Kiss János megjegyzéseit, de a passió eltiltásáról nem szól. A továbbiakról egy biztos adatunk van: 1847. okt. 17-én Haubner Máté vizitációs jegyzőkönyvében bejegyzés: „... a passió nem énekeltetik.”⁴⁸

Úgy látszik, a század közepén általában megvalósul a racionalista ideál: a passió istentisztelet, melynek keretében felolvassák a szenvedéstörténetet gyülekezeti énekek közbeékelésével. Akad azonban néhány evangélikus passió adat századunkból is: Nagyörzsönyben (Hont m.) az 1903-as vizitációs jegyzőkönyv szerint: „Virágvasárnapon és nagy Pénteken énekeltetik a passió néhány begyakorolt egyházztaggal, a lelkész ebben nem vesz részt, ő csak prédikál és elmondja az oltártól az áldást.”⁴⁹ Prietrž-ben is (Nagypetrős, Nyitra m.) Haan szerint 1873-ban még éneklük.⁵⁰ Az 1902-ben tartott vizitációs jegyzőkönyvben megtaláltuk a részletes leírást a passió istentiszteletéről is szlovák nyelven: „Virágvasárnap először Nebeský Pán kezdetű ének van orgona kísérettel. A passió első része Máté 26, 27 fejj. az 50. versig, majd Jesu Christe Pane ének orgona nélkül. A lelkész az oltártól Miatyánkot és alkalmi beszédet mond. Következik a passió 2. része az 50—60. versig, azután Poděkujmež Kristu Panu ének, ismét prédikáció, az utóbbi a szokott módon. Nagypénteken a rend és a mód ugyanaz, csak az énekek mások... A passió János evangélista szerint.”⁵¹ Tud a passiózásról Drobny és Linder is.⁵² Drobny szerint 1907-ben az új templom felszentelése alkalmával tartott gyűlésen határozta el az egyháztanács az énekes passió megszüntetését és értesít arról is, hogy régebben a lamentációkat is énekeltek. Ezeknek kottája még fennmaradt. — Dr. Jánossy Lajos szóbeli közlése alapján értesülünk arról, hogy Kemenesaljai egyházmegyében (Vas m.) századunk elején az első világháborúig virágvasárnap és nagypénteken még énekeltek Máté ill. János szerint Kemenesmagasi, Kemeneshőgyész, Kemenesmihályfa, Nagysimonyi, Kissomlyó, Boba, Kemenespálfa, Nemeskocs, Kemenesszentmárton, Csöngé, Ostffyasszonyfa és Vönöck falvakban. Ugyancsak szerinte 1934-ig Révkomáromban (Komarno) szintén énekeltek.⁵³ — Brandsch szerint 1922-ben Nagyszebenben németül éneklük a passiót és ragaszkodik hozzá a nép.⁵⁴ Úgy tudjuk, hogy ma már nem éneklük a gregorián passiót, hanem oratórium jellegűvel helyettesítik.

Az evangélikusok passiói harcának áttekintése után összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy ez több szempontból különbözik a reformátusokétól. 1. Időben később játszódik le. A reformátusoké a 18. sz. elejétől a század utolsó évtizedéig tart, míg az övék csak a század 80-as éveiben indul el, s a 19. sz. elején bontakozik ki. 2. A reformátusoknál a 18. sz.-ban hivatalos egyházkerületi gyűlések rendelkezéseire támaszkodva folyik, nálunk csak egyetlen ilyen határozatról tudunk, az 1784-es pozsonyiról, de ez sem ment át a gyakorlatba. Ezek híján inkább csak egy-egy szuperintendens látogatásai szolgálnak alkalmul a hagyomány felszámolására. 3. Mindkét egyházban találkoznak jónéhány olyan adattal, amely szerint a nép ragaszkodott az énekes szokáshoz. Ilyen esetekben a református vezetőség ragaszkodik követeléséhez, az evangélikus viszont gyakran meghagyja a hagyományukat. 4. Az eszmei háttér a reformátusoknál a puritánizmus, majd a racionalizmus, az evangélikusoknál — mivel később folyik a harc — csak a racionalizmus.

A zene és az élet e reális kapcsolatának felvázolása után a zenetörténet kutatója sajnálattal regisztrálja e hosszú küzdelmet. Az a puritánizmus és racionalizmus ugyanis, mely a protestántizmus történetében és művelődésünk egészében is haladó szellemével annyi

jónak lett forrása és erjesztője, jelen esetben a régi hagyományok ellen való radikálizmusával komoly zenei érték, sőt — mint hangsúlyoztuk, mert bizonyított dolog — Európában egyedülálló zenei — érték továbbélését akadályozta meg. Tudjuk, hogy az igazi haladás a régi valódi értékeket is magába olvasztja. Éppen ezért nagy kár, hogy a korabeli lelkes puritánus és racionalista vezetők egyoldalúságukban nem vették észre a kezük ügyében élő zenei kincset. Viszont a nép, mert az benne élt ebben a dús variálói zenei életben, ezt szerette, s joggal ragaszkodott a számára kedvelt hagyományhoz. Az unitárius egyház egyáltalán nem akadályozta saját történelmének fejlődését azzal, hogy nem bántotta ezt a hagyományt. Viszont így megőrizte és táplálta tovább is a számunkra fontos variálói zenei technikát. Mennyivel gazdagabb zenei anyag birtokában lehetnénk ma, ha a másik két egyházban ez a probléma nem éleződött volna ki annyira, és nem eredményezte volna a hagyomány veszendőbe menését.

Dr. Bárdos Kornél

JEGYZETEK

1. L. részl: Bárdos, K: Variation in den ungarischen Passionen des 16—18. Jahrhunderts. *Studia Musicologica*, Tom. IV. fasc. 3—4. 1963.; Bárdos K: Népzenei jellegű variálásmód a 15—18. századi magyar passiókban. Kandidátusi ért. MTA 1965. (MTA és Egyet. Kt. kéziratárában). Ismertette Dr. Csomasz Tóth Kálmán a *Theológiai Szemle* 1969 7—8 sz. 243—244. 1-on. — 2. A budapesti evang. és ref., a pápai, debreceni és sárospataki ref. levéltárakban átvizsgált anyagot részletesen felsoroljuk az 1. sz. jegyzetben idézett kandidátusi ért. 84—90 lapjain. A továbbiakban jegyzeteinkben Lt. jelzéssel csak az ott szereplő megfelelő sorszámra utalunk. — A Román Népköztársaság hivatalos engedélye alapján 1968 nyarán Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Désen, Nagyszebenben, Fogarason és Székelyudvarhelyen hasonló kutatásokat végeztünk. — 3. Geleji Katona I: Egyházi kánonok 1649. Füg. A Szatmár-Németiben 1646 évben tartott Nemzeti zsinat végzése, Kecskemét, 1875. Ford. Kiss Kálmán, 90.1. — 4. Zoványi J: Puritánus mozgalmak a magyar ref. egyházban. Bpest 1911, 365.1. A Barcsay-féle esetet Pokoly J: Az erdélyi református egyház története Bpest 1904—5, IV.k. 244.1. is említi. — 5. Kabai B. G.: *Traditionum humanarum flagellatio*. Debrecen 1677. Debreceni ref. egyházker. ktár RMK 325. Részl. ism: Czeglédy S: „Emberi hagyományok ostorozása”. *Református Egyház 1964*. Hivatkozik Kabaira: Bod P: *Magyar Athenás*. Nagyszeben 1766, 125.1; Nagy I: *Kecskeméti Helikon*. Kecskemét 1823. OSZK Quart Hung 3 fol 19—20 és Szabolcsi B: A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje. 1961-es kiad. 34.1. — 6. Uo. 26.1. — 7. Lt. 55. sz. 70.1. — 8. Lt. 1. sz. 222.1. — 9. Benedek S: *Magyarországi református agendairodalom a reformáció első három századában* Pápa, 1949. (kézirat), 69.1. E két határozat szövegét nem találtuk meg a levéltári anyagban. Benedek Thury E: Adatok a dunántúli ref. egyházkerület történetéhez c. kézirat m. II. k. 1—18. 1-ra hivatkozik. Sajnos ez a kötet a pápai ltár 1945-ös kiürítése alkalmával elveszett. — 10. Lt. 29. sz. 23.1.; hozzá a szöveget Lt. 32. sz. 92.1. is. Benedek i.m. 69.1. is idéz Thury kéziratát alapján egy szövegvariánst. — 11. I. m. 70.1. — 12. Lt. 48. sz. B 6 pont. Másolata Lt. 41 sz.-ban is. — 13. Lt. 32. sz. 375.1. Idézi Benedek is (i. m. 70.1.) — 14. Lt. 29. sz. 118.1.; Lt. 46. sz. — 15. Lt. 44. sz. 61.1. — 16. Lt. 45. sz. A három perőcsényi levelet Dr. Csomasz Tóth Kálmán szívességéből kaptuk. — 17. Uo. — 18. Lt. 4. sz. 27. 1. latin szöveg. —

(A jegyzetek folytatását lásd a 320. oldal alján!)